

Eserleri. 1. *Acâibü'l-meâsir ve Garâibü'n-nevâdir* (*Nevâdir-i Süheyli*). Çok okunan bir eser olup IV. Murad devrinde kaleme alınmış mensur hikâyeler külliyyatıdır. Otuz bir fasıl altında 204 hikâyenin yer aldığı eserde genellikle Türk-İslâm tarihinden seçilmiş hikâyelere Süheyli kendi zamanından da hikâyeler eklemiştir. Hemen hepsi öğretici ve ibret verici olan hikâyeler Arapça, Farsça ve Türkçe çeşitli kitaplardan seçilmiş olup her birinin sonunda çıkarılacak dersler ayrıca yazılmış, tercüme hikâyelerde adaptasyon yolu izlenmiştir. Yirmi beşi Türkiye'de, dokuzu Türkiye dışında olmak üzere otuz dört nüshası bilinen eser *Nevâdir-i Süheyli* adıyla 1840 ve 1859 yıllarında İstanbul'da, 1851'de Kahire'de ve 1882'de Kazan'da basılmıştır. Şemsettin Kutlu tarafından *Türk İslâm Tarihinden Nevâdir-i Süheyli* adıyla sadeleştirilerek yayımlanan (İstanbul, ts.) eser üzerinde Şerife Yağcı (Yalçinkaya) tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (bk. bibl.). 2. *Târîh-i Şâhî*. Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberleri anlatan eserde genişçe bir bölüm Hz. Muhammed'in hayatına ayrılmıştır. Dört halife ve on iki imamın ardından Anadolu'da kurulan beyliklerle Anadolu dışında hüküm süren Türk devletleri, Acem, Şirvan, Semerkant vb. ülkelerin hanları, Hicaz, Yemen ve Mısır yönetimleri ele alınmış, başlangıçtan itibaren Osmanlılar'a yer verilmiş ve eser IV. Murad dönemiyle sona ermiştir. 1042'de (1632) bitirilen eserde 1038 (1628) yılına kadar geçen olaylar anlatılmıştır. Müellif eserini Taberî, İzzeddin İbnü'l-Esir, İbn Halikân vb. tarihçilerle *Mir'âtü'z-zamân, Târîh-i Güzide, el-Muntaẓam* gibi eserler başta olmak üzere yetmiş sekiz tarih kitabını inceleyerek oluşturduğunu söyler. Eserin iki nüshası Süleymaniye (Fâtih, nr. 4356) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine, nr. 1437) kütüphanelerindedir. 3. *Târîh-i Mısır-ı Kadîm* (*ed-Dürretü'l-yeûime fi evsâfi Mısri'l-kadime*). Hz. Âdem'den Çerkez hükümetlerinin sonuna kadar Mısır yöresinde meydana gelen olayların kısaca anlatıldığı bir eser olup müellifin *Târîh-i Mısır-ı Cedîd*'i ile birlikte İbrâhim Müteferrika Matbaası'nda basılmıştır (İstanbul 1142). 4. *Târîh-i Mısır-ı Cedîd* (İstanbul 1142). 921'den (1515) 1030 (1621) yılına kadar Mısır'da geçen olayları anlatan eser İbn Zübnül'ün *Fethü Mısır* adlı eserinin Türkçe tercümesi olup *Târîh-i Mısır-ı Kadîm*'in zeyli olarak İbrâhim Müteferrika tarafından bir Mısır bölge haritası ilâvesiyle bastırılmıştır. Pek çok nüshası *Târîh-i*

Mısır-ı Kadîm ile birlikte ciltlenmiş olan eserin yazma nüshalarından bazıları İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 2403, 2601), Topkapı Sarayı Müzesi (Revan Köşkü, nr. 1417), Nuruosmaniye (nr. 3121 [vr. 52^bden itibaren]) ve Süleymaniye (Fâtih, nr. 4229 [vr. 70^bden itibaren]) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 5. *Târîh-i Mescid-i Harâm* (*Târîh-i Mekke-i Mükerrreme*). Hz. Âdem'den Hz. Muhammed zamanına gelinceye kadar Kâbe'nin kaç defa bina edildiğini ve Asr-ı saâdet'ten 1630 yılına kadar kaç defa onarıldığını anlatan bir eser olup iki nüshasından biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Yazma Bağışlar, nr. 3745/II). Flügel katalogunda da (nr. 896) nesihle yazılmış doksan dokuz varaklık başka bir nüshası görünmektedir. 6. *Fezâil-i Şâm*. Müellifin kendi hayatına dair bilgilerin de yer aldığı eser Şâm'ın tarihinden ve faziletinden bahseder. Bir tür şehir rehberi olan kitabın bilinen tek yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin, nr. 3287). 7. *Münşeat*. İnşâ ilmiyle ilgili bir el kitabı niteliğinde düzenlenen eserin içinde çeşitli mektup örnekleri bulunur. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (TY, nr. 238) ve Berlin Staatsbibliothek'te (Hs. Or. Oct., nr. 895) nüshaları mevcuttur. 8. *Divan*. Tek nüshası bilinen divandaki şiirlere bakarak Süheyli'nin orta derecede bir şair olduğu söylenebilir. 149 varaklık divanın tek nüshası Amasya İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1098). Kaynakların Süheyli'den bahsederken örnek olarak kaydettiği bazı şiirlerin yer almadığı nüsha eksik ve hasarlıdır. Sayfalardaki lekelerden ıslanarak yer yer harap olduğu anlaşılmaktadır. Esat Harmancı eser üzerinde bir doktora tezi hazırlayıp yayımlamıştır (Ankara 2007). Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 3824) Ahmed b. Hemdem Kethüdâ Süheyli adına kayıtlı *Dîvân-ı Süheyli* ise Nizâmeddin Ahmed Hârizmî'ye ait Farsça bir eserdir.

Rızâ ve Riyâzî tezkirelerinde Ankaralı Mustafa Süheyli Çelebi adında divanı olan bir başka Süheyli'den (ö. 1010/1602) bahsedilmektedir. Mustafa Çelebi mülâzım olduktan sonra müderrislik mesleğini seçmiş ve İstanbul'da ölmüştür. Rızâ bu şaire ait bir beyti kaydetmiş, Fâizî ise hem Ankaralı Süheyli'ye hem Ahmed b. Hemdem Kethüdâ Süheyli'ye yer vermiştir. Fâizî, Ankaralı Süheyli'nin ölümü için 1596 yılını vermektedir. Ahmed b. Hemdem Kethüdâ hakkında ise, "Mürettep divanı görülüp ondan intihap olundu" kaydıyla üç

beyit nakleder. Beyitlerden ilk ikisi Süheyli'nin neşredilen divanında yer almamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Süheyli'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i: Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Bir İnceleme (haz. Şerife Yağcı, doktora tezi, 2001), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kafzâde Fâizî, *Zübdetü'l-eş'âr*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 54^a; Riyâzî, *Riyâzû'ş-şurâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 387, vr. 63^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 284; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 51; Flügel, *Handschriften*, II, 125; Dağıstâni, *Fihrist*, s. 138; *Osmanlı Müellifleri*, III, 68; Babinger, *GOW*, s. 162-163; *TCYK*, s. 15; *İzâhu'l-meknûn*, I, 509; E. Rossi, *Elenco dei Manoscritti Turchi della Biblioteca Vaticana*, Vaticana 1953, s. 72-73; Karatay, *Türkçe Basmalar*, II, 756; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 34-36; a.mlf., "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *TDAY Belleten* (1963), s. 89-115; J. Aumer, *Catalogus Codicum Manu Scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis: Verzeichniss der Orientalischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München*, Wiesbaden 1970, I/4, s. 21; H. Sohrweide, *Türkische Handschriften und Einige in den Handschriften Enthaltene Persische und Arabische Werke*, Wiesbaden 1974, s. 120-123; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü*, Ankara 1988, s. 458; *Fihrisü'l-mahfûzâtü'l-Türkiyyeti'l-Osmaniyye: 1870-1980* (nr. Dârü'l-kütübü'l-kavmiyye), Kahire 1990, III, 134; Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, İzmir 1997, III, 332; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul 1998, s. 141, 162; J. H. Mordtmann, "Die Orientalischen Handschriften der Sammlung A. D. Mordtmann Sr.", *Isl.*, XIV (1925), s. 361-377; Haydar Ali Dirioz, "Süheyli", *TA*, XXX, 21.

ŞERİFE YALÇINKAYA

SÜHEYLÎ, Nizâmeddin Ahmed (نظام الدين أحمد سهيلي)

(ö. 918/1513)

Çağatay şairi ve devlet adamı.

Farsça divanının baş tarafına koyduğu, kısmen kendi biyografisine de ışık tutan "Hasbihâl" adlı mesnevisinin ilk beyitlerinde Şeyh Âzerî'ye şiirlerini okuyup kendisine bir mahlas bulmasını istediği, onun da "Süheyli" mahlasını uygun gördüğünü söylerken o sırada yaşının on birden fazla olmadığını belirtir. Âzerî 866'da (1462) vefat ettiğine göre Süheyli'nin bu tarihten çok önce doğduğu anlaşılmaktadır. Ali Şir Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'te Süheyli'nin şiire kabiliyetinin daha küçük yaşta anlaşıldığını ve birlikte büyüdüklerini söylemesi (s. 56-57, 230) iki arkadaşın aynı tarihlerde dünyaya gelmiş olduğunu düşündürmektedir. Buna göre Süheyli Herat'ta 845 (1441) yılında veya biraz önce doğmuş olmalıdır. Ailesi hakkında kendi açıklama-

ları, Devletşah ve Nevâî'nin verdiği bilgiler dışında fazla bir şey bilinmemektedir. Çağdaşı olan Devletşah'a göre Çağatay ulusuna mensup asil bir aileden gelmektedir. Dedeleri Timurlu Devleti'nin kuruluşundan beri emîr olarak mevkilerini korumuş, Şâhruh devrinde (1405-1446) önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştur (*Tezkire*, s. 575). Babasına dair kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

Eserlerinden iyi bir tahsil gördüğü, devrinin ilimlerini bildiği anlaşılan Süheylî çok genç yaşta siyaset sahnesinde görüldü, Ebû Said Mirza Han'ın saltanata gelişinde faal bir rol oynadı ve onun hizmetine girdi. Sultan Hüseyin Baykara'nın Horasan'a hâkim olduğu 873 (1469) yılında Herat'a giden Süheylî bir müddet emîr sıfatıyla Baykara'nın nedimliğini yaptı. 876'da (1472) Ali Şîr Nevâî'nin tekليفıyla nişancı tayin edildi. Bu görevi yanında hükümdarın yakın dostu ve güvendiği bir şahsiyet olarak kaldı. Nevâî'nin bildirdiğine göre saltanatı müddetince Baykara'nın malî ve idarî işlerinde en güvendiği müşaviri idi (*Mecâlisü'n-nefâ'is*, s. 56). Baykara, Süheylî ile ileri derecede bir dostluk kurdu, yazdığı şiirleri tashih etmesi için ona verdi (*Divân*, s. 383), onu "nazım ehliinden, güzel söz burcunun yıldızı" diye nitelendirip takdir etti (*Risâle*, s. 221). Süheylî çeşitli vesilelerle Sultan Hüseyin Baykara'yı öven şiirler kaleme aldı.

Süheylî'nin hayatının son yılları hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Onun bir beytinde yer alan, "Ey Süheylî! Artık ihtiyarlardan, senin için inzivaya çekilmek daha hayırlıdır" şeklindeki ifadesinden (*Divân*, s. 352) bu dönemi dünyadan tamamen alâkasını keserek geçirdiği anlaşılmaktadır. Ardarda karşılaştığı olaylar da bunda etkili olmuş olmalıdır. Şeyhi Abdurrahman-ı Câmî'nin 898'de (1492) vefatından sonra Nevâî'nin ölümü de (906/1501) onu derinden sarstı. Yakın dostu Sultan Hüseyin Baykara'nın vefatından (911/1506), bir yıl sonra onun çocuklarından birkaçının Özbekler tarafından idam edilmesine ve ardından Herat'ın işgaline de şahit olan Süheylî'nin ölümü hakkında kaynaklarda değişik tarihler verilir. Bunlar arasında Sâm Mirza'nın zikrettiği Zilhicce 918 (Şubat 1513) (*Tuḥfe-i Sâmi*, s. 339) doğrudur en yakın olanıdır.

Çağatay edebiyatında önemli bir yere sahip bulunan ve Nevâî'nin önderliğinde gelişen Herat edebî mektebinin önde gelen şairlerinden olan Süheylî'nin Türk edebiyat çevrelerinde gereği gibi tanınması

muhtemelen Türkçe divanının henüz bulunmayışından ileri gelmiştir. Süheylî, "Ey Süheylî! Eğer nazım bu ise bütün söz erbabı benim su gibi akıcı olan şiirlerimle divanlarını yıkasınlar, yok etsinler" dediği bir beytinden anlaşıldığına göre sanatına güvendiğini ve kendi şiirlerini beğendiğini meydan okurcasına ilân etmiştir. Diğer bazı beyitlerinde ise söz ikliminin sultanı olduğunu, gazel vadisinde kendisi gibi birinin mevcut bulunmadığını, şiire yeni bir üslup getirdiğini dile getirmiştir (*Divân*, s. 63, 274, 277, 398). Büyük bir şair olduğu kadar iyi bir münekkit olan Ali Şîr Nevâî, ilk Türkçe divanının dîbâcesinde Süheylî'yi Farsça ve Türkçe şiirlerinden dolayı övmüş (*Levend*, I, 69), *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin başlangıç kısmında Nizâmî ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'den sonra Süheylî'yi methetmiştir (*a.g.e.*, III, 218-219). Nevâî'nin divanındaki otuz beş gazelini Süheylî'nin gazellerine nazîre olarak yazmış olması da Süheylî'nin o devirde Farsça gazel türünde üstat sayıldığını göstermektedir. Süheylî de *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin başlangıcında söz ustaları kervanının reisi ve şahların kendisine itaat etmekle şeref kazandıkları kişi olarak Nevâî'yi övmüş (*Nizâmeddin Ahmed Süheylî'nin Laylî u Mecnûn'u*, s. 14-15), çeşitli vesilelerle ona karşı duyduğu saygı ve sevgiyi dile getirmiştir. Devletşah, Süheylî'nin iki dildeki şiirlerinin ince hayallerle dolu ve son derece akıcı olduğunu, bazı gazellerinin daha önceki üstat şairlerin divanlarında az görüldüğünü söylemiş (*Tezkire*, s. 579), Hüseyin Vâiz-i Kâşifî *Kelile ve Dimne* tercümesini Süheylî'ye ithaf etmiş, eserine onun adına izâfetle *Envâr-ı Süheylî* adını vermiş ve kitabının dîbâcesinde onun emrine uyararak bu eserini hazırladığını belirtmiştir (*Envâr-ı Süheylî*, s. 8).

Divanının incelenmesinden Süheylî'nin şiire belli bir ölçüde yenilik getirdiği anlaşılmakta, şiirlerinde kendisinden önceki şairlerin eserlerinde bulunmayan yeni mazzunlar, ince hayaller, insanların ıstırabını anlatan abartılı benzetmeler ve geniş hayal unsurları göze çarpmaktadır. Sade bir dil ve zaman zaman günlük konuşmada geçen tabirleri kullandığı şiirlerinde âhenği sağlayan unsurlara yer vermiş, seçmiş olduğu en zor kafiye ve rediflerde bile başarılı örnekler ortaya koymuştur. Şiirin bütün konularına ve nazım şekillerinin hepsine el atan Süheylî'nin en çok başarılı olduğu ve tanındığı tür gazeldir. Aruzu da

başarılı bir şekilde kullanmıştır. Gazelde Hâfız-ı Şîrâzî'nin tesirinde kaldığı ve onu kendisine üstat kabul ettiği (*Divân*, s. 66, 7. beyit), mesnevi sahasında Nizâmî-i Gencevî ile Emîr Hüsrev-i Dihlevî'yi örnek aldığı anlaşılmaktadır.

Süheylî iyi bir şair olduğu gibi güçlü bir devlet adamı idi. Vefatına kadar kırk yıla yakın bir süre hizmetinde kaldığı Hüseyin Baykara zamanında devletin idarî ve malî problemlerinin hallinde önemli rol oynadığı, yerinde ve isabetli kararları ile ülkenin bayındır olduğu, halkın da huzur içinde yaşadığı Nevâî'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır (*Mecâlisü'n-nefâ'is*, s. 230). Süheylî de *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin son bölümünde yüklendiği görev sebebiyle gece gündüz istirahatı kendisine haram ettiğini, şahsî arzularından sıyrıldığını, zamanın sıkıntılarından hiç boş vakit bulamadığını, bütün gücünü halkın işlerini görmeye harcaıyıp canını halka hizmete adanmış olduğunu anlatmaktadır (*Nizâmeddin Ahmed Süheylî'nin Laylî u Mecnûn'u*, s. 94-95).

Nevâî ve Devletşah, Süheylî'nin güzel huylu, iyi geçimli, faziletli, dürüst, ilme ve ilim adamlarına değer veren bir insan olduğunu belirtir (*Mecâlisü'n-nefâ'is*, s. 56, 230; *Tezkire*, s. 575). Devletşah ayrıca onun bir tarikata girdiğini haber vermekte (*Tezkire*, s. 575), kendisi de bir beytinde Nakşibendiyye tarikatına bağlı olduğunu söylemektedir (*Divân*, s. 7). Bu tarikata girişinde Herat'ta Hüseyin Baykara'nın kendisi için yaptırdığı medresede ders veren Abdurrahman-ı Câmî'nin tesiri olduğu muhakkaktır. Kendisine karşı derin bir saygı beslediği Câmî'nin vefatı üzerine yazdığı bir terkibibend bu saygının şaheser bir örneğini teşkil eder (*a.g.e.*, s. 359-362). Süheylî şiirlerinde tasavvufî unsurlara, dinî ve felsefî düşüncelere yer vermekle birlikte mutasavvıf bir şair olarak nitelendirilemez.

Eserleri. 1. *Divân*. Süheylî, muhtemelen 875 (1470) yılında düzenlediği Farsça divanının dîbâcesine koyduğu seksen altı beyitlik "Hasbihâl" adlı mesnevisinde eserini Sultan Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine tertip ettiğini belirtir. Henüz basılmayan divan üzerine Ömer Okumuş bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). Bu çalışmada bir araya getirilen beyitlerin sayısı 3500 civarında olup eser 358 gazel, bir terkibibend, üç terciibend, sekiz mesnevi, yedi kıta, altmış beş rubâî, iki kaside ve on dört müfreden meydana gelmektedir. 2. *Leylâ vü Mecnûn*. Tek yazma nüshası

Bodleian Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 982, vr. 1-98) tesbit edilebilen bu mesnevi geniş bir incelemeyle birlikte Ömer Okumuş tarafından neşre hazırlanmıştır (bk. bibl.). Süheylî'nin kaynaklarda varlığı belirtilen Türkçe divanı henüz bulunamamıştır. Mevcut Türkçe şiirleri bir gazelle iki beyitten ibarettir (Devletşah, s. 575; Ali Şîr Nevâî, s. 57, 230).

BİBLİYOGRAFYA :

Nizâmüddin Ahmed Süheylî, *Divân* (haz. Ömer Okumuş, doktora tezi, 1352 hş.), Dânişgâh-ı Tah-rân Dânişgede-i Edebiyyât; *Nizâmüddin Ahmed Süheylî'nin Laylı u Mecnûn'u: İnceleme-Metin* (haz. Ömer Okumuş, doçentlik tezi, 1982), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi; Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 575, 579; Mîrhând, *Ravzatü's-ş-şafâ*, VII, 77, 171-173, 242-259; Ali Şîr Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is* (trc. M. Fahrî-yi Herâtî – Hakîm Şah Kazvînî, nşr. Ali Asgar-i Hikmet), Tahran 1323 hş., s. 56-57, 230; Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Envâr-ı Süheylî*, Tahran 1343 hş., s. 8; Hüseyin Baykara, *Risâle* (a. m. f.), *Divân* içinde, nşr. M. Ya'kûb Vâhidî-i Cûzcânî), Kâbil 1346 hş./1968, s. 221; Hândmîr, *Habîbü's-sîyer* (nşr. M. Debrî-i Siyâkî), Tahran 1333 hş., IV, 159, 239-241; Sâm Mirza, *Tuhfe-i Sâmî* (nşr. Rükneddin Hümayûn Ferruh), Tahran 1346 hş., s. 181-182, 339; Lutf Ali Beg, *Âteşkede* (nşr. Hasan Sâdât Nâsîrî), Tahran 1336 hş., I, 18-19; Kudretullah Han Gûpâmêvî, *Tezkire-i Netâ'icü'l-efkâr*, Bombay 1336 hş./1957, s. 327-328; Ethé, *Catalogue*, I, 639; M. Ali Müderris, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz 1347 hş., III, 100-101; Agâh Sırrı Levend, *Ali Şîr Nevâî*, Ankara 1965-68, I, 69; III, 218-219; Hüccetî, "Süheylî-i Çâğatâyî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381, III, 541-542; Ömer Okumuş, "Nizameddin Ahmed Süheylî'nin Hayatı ve Edebi Şahsiyeti", *MK*, sy. 60, Ankara 1988, s. 17-21.

ÖMER OKUMUŞ

SÜHREVERDÎ, Ebû'n-Necîb

(أبو النجيب السهروردي)

Ebû'n-Necîb Ziyâüddin Abdülkâhir b. Abdillâh b. Muhammed b. Ammûye el-Bekrî es-Sühreverdî (ö. 563/1168)

Sûfî, fakih ve muhaddis.

490 (1097) yılı civarında İnan'ın Cibâl bölgesindeki Sühreverd kasabasında doğdu. Hz. Ebû Bekir'in neslinde olduğu için Bekrî ve Kureşî nisbeleriyle de anılır. Muhtemelen ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra İsfahan'a gidip Ebû Ali el-Haddâd'dan hadis dersleri aldı. 507 (1113) yılı civarında Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesi'nde Es'ad Mihîni'den Şâfiî fikhî, Zâhir b. Tâhir eş-Şehhâmî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülbâkî el-Ensârî, Ebû Ali Muhammed b. Saîd b. Nebhân gibi âlimlerden hadis dersleri aldı. Ayrıca fıkıh, fıkıh

usulü ve kelâm ilmiyle ilgili birçok kitap okudu, Vâhidî'nin *el-Vasîfî fi't-tefsir*'ini ezberledi. Bu yıllarda Bağdat'ta bir tekke de şeyh olan amcası Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed kendisine sûfî hırkası giydirdi. Yirmi beş yaşlarında iken tamamen zühed hayatı yaşayabilme düşüncesiyle medreseden ayrılıp dönemin ünlü sûfisi Ahmed el-Gazzâlî'ye mürid olmak için İsfahan'a gitti. Orada ağır riyâzetler yaptı, dağlarda dolaştı. Bir ara hacca gitti. Tekrar Bağdat'a döndüğünde Abdülkâdir-i Geylânî'nin şeyhi Muhammed b. Müslim ed-Debbâs'a intisap etti. Önemli eseri *Âdâbü'l-mürîdîn*'in şârihlerinden Ali el-Kârî, Ebû'n-Necîb'in ilk mânevî fethinin Debbâs'ın yanında gerçekleştiğini söyler (*Fethu ebvâbi'd-dîn*, vr. 2^a). Murtazâ ez-Zebîdî, onun ayrıca babası Abdullah'tan ve Abdülkâdir-i Geylânî'den hilâfet aldığını kaydeder (*İkcd*, s. 75; *İthâfû'l-aşfiyâ*, s. 208).

İcâzet aldıktan sonra müridleri ve talebeleriyle Dicle nehrinin kenarında bir harabede kalarak tedris ve irşad faaliyetlerini birlikte sürdüren Ebû'n-Necîb zamanla meşhur oldu ve sultanların itibar ettiği bir kişi konumuna geldi. Bu harabenin bulunduğu yere bir tekke (ribât), yanına da bir medrese yapıldı. Zehebî diğer müelliflerin aksine iki ribâtın yapıldığını kaydeder (*A'lâmü'n-nübelâ*, XX, 477). Bu dönemde sultanın ya da halifenin gazabına uğrayanlar onun dergâhına sığınıyorlardı. Abbâsî Halifesi Râşid-Billâh'ın 27 Zilkade 529'daki (8 Eylül 1135) biat merasimine katıldığı ve halifeye önemli nasihatlerde bulunduğu belirtilmektedir (İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 28).

Ebû'n-Necîb, 27 Muharrem 545'te (26 Mayıs 1150) Nizâmiye Medresesi'ne başmüderris tayin edildi; burada fıkıh ve hadis dersleri verdi. Abbâsî Halifesi Muktefî-Liemrillâh ile Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar arasında yaşanan gerginliğin ardından sultanın vefatı üzerine Receb 547'de (Ekim 1152) medreseyi bırakmak zorunda kaldı. Sultanın yakın adamı olarak görüldüğü için 1153'te halifenin emriyle tutuklanıp kırbaçlandı ve bir müddet hapiste kaldı. 557'de (1162) Musul üzerinden Dimaşk'a, oradan da Kudüs'e gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldı. Dimaşk'ta kendisini Sultan Nûreddin Mahmud Zengî karşıladı. Sultanla Kudüs kralı arasındaki çatışma yüzünden Dimaşk'tan ileriye gidemedi. Orada kaldığı kısa süre içinde hadis halkaları, zikir ve sohbet meclisleri teşkil ettikten sonra Bağdat'a döndü. Bağdat'ta vefat etti ve Dic-

le kenarındaki medresesinin yanına defnedildi.

Sühreverdî Ebû Abdurrahman el-Mâlinî, Ebû'l-Kâsım el-Mümtelî eş-Şürûtî, Ebû'l-Feth Abdülmelik es-Sûfî, Kâdî Ebû'l-Fazl Muhammed el-Levzî, Ebû Mansûr Abdurrahman el-Huzeymî, Hâfız Ebû Sa'd el-Bağdâdî gibi muhaddislerden hadis dersleri almış, Ebû'l-Berekât Abdülvehhâb b. Mübârek el-Enmâtî, Ebû'l-Meâli Fazl b. Ferrec el-Kâtib ve Ebû Mansûr İbn Hayrûn kendisine hadis icâzeti vermiştir. Oğlu Ebû Muhammed Abdüllatif, yeğeni Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî, Ebû'r-Rizâ Abdürrahîm, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Müslim b. Süleyman el-Erbîlî, Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, İbn Asâkir'in oğlu Ebû Muhammed Kâsım, Fahreddin İbn Teymiyye, Ebû'l-Berekât Hasan ed-Dimaşkî gibi kişiler kendisinden hadis almış ve bir kısmı rivayette bulunmuştur.

Verdiği fetvalar dolayısıyla Iraklılar'ın müftüsü unvanını alan Ebû'n-Necîb'in halk arasına bazan sarık, bazan sûfî hırkası, bazan da ulemâ kıyafetiyle çıktığı, müridlerine başta fıkıh olmak üzere zâhir ilimlerini tahsil ettirdiği, ayrıca onlara Serrâc'ın *el-Lumâ'î* ile kendi eseri *Âdâbü'l-mürîdîn* gibi kitapları okuttuğu kaydedilmektedir. Ebû'n-Necîb sûfîlerin el kitabı niteliğinde olan bu eserde önce akaid konularına yer vermiş, ardından şeriat hükümlerinin bilinmesi ve uygulanmasının önemi üzerinde durmuş, daha sonra tasavvufî meselelere geçmiştir. İlim sahibi olmayan tasavvuf ehlinin dinin hükümleri konusunda hadis ve fıkıh âlimlerinin bilgisine başvurmasını, nefisle mücâhede, rızâ, muhabbet, yakın, fenâ, bekâ gibi tasavvufî hal ve makamların zâhir hükümlerine riayetle gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (*Âdâbü'l-mürîdîn*, s. 13-15).

Cemâleddin Hulvî, Ebû'n-Necîb'in amcası Kâdî Vecîhüddin Ömer b. Muhammed'den icâzet alarak başhalifesi olduğunu belirtmekte, öte yandan Ahmed el-Gazzâlî'ye intisap etmekle tarikat silsilesinin bu kanaldan Cüneyd-i Bağdâdî'ye kadar şu şekilde ulaştığıni kaydetmektedir: Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-Nessâc, Ebû'l-Kâsım Gurgânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali İbnü'l-Kâtib, Ebû Ali Rûzbârî, Cüneyd-i Bağdâdî (*Lemezât-i Hulviyye*, vr. 129^b). Fasîh Ahmed-i Hâfî bu silsileyi Ahmed el-Gazzâlî ile Ebû Bekir en-Nessâc arasına Muhammed el-Gazzâlî'yi de koyarak zikretmiştir (*Mücmel-i Faşîhî*, II, 319).

Sühreverdî'den sonra makamına başhalifesi ve Ebheriyye tarikatının kurucusu